

ERMENİ İŞGALİNİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE ETKİSİ

Dr. Osman Nuri Aras
Qafqaz Üniversitesi
Bakü/Azerbaycan
aras@qafqaz.edu.az

ÖZET

Tarihi süreçte büyük mücadelelere sahne olan Azerbaycan'ın, başta Stalin döneminde yapılan düzenlemeler sonucu olmak üzere, kaybettiği topraklardan bir kısmı Ermenistan'a bırakılmıştır. Stratejik önemi yüksek olan Dağlık Karabağ'da ise, 1988 yılında başlayan çatışmalar sonucunda, Rusya'nın aktif desteği ve katılımı ile Azerbaycan topraklarının beşte biri Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, dönüşüm sürecini yaşamakta olan Azerbaycan'ın topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin, makro ekonomik göstergelere yansiyacak şekilde, ülke ekonomisine önemli düzeyde olumsuz etkileri olmuştur. Bu etkinin uluslararası ekonomik ilişkilere yansiyacak şekilde hala devam etmekte olduğu da görülmektedir.

Bu çalışmada Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin, Azerbaycan ekonomisine etkileri ve çıkış yolları incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Ermeni İşgali, Azerbaycan, Ekonomi.*

THE INFLUENCE OF ARMENIAN OCCUPATION TO AZERBAIJAN ECONOMY

ABSTRACT

Being an important scene for big struggles in historical process, some part of lost lands of Azerbaijan, had been given to Armenia, as a result of reforms done during the leading period of Stalin. At the result of struggles started since 1988 year in Nagorno-Karabagh region, 1/5 part of Azerbaijan territory was occupied by Armenian troops by the big support and active participating of Russia in this process.

After the collapsing of Soviet Union, Armenian occupation of Azerbaijan, which is now in transition period, had highly important negative effect on general, economy, what, by the way, had a considerable influence to data of macro

economy. This negative position still goes on, having a negative effect on international economical relations.

This paperwork researches an influence of Armenian occupation to Azerbaijan economy and the ways to solve this problem.

Key Words: Armenian Occupation, Azerbaijan, Economy.

Giriş

Azerbaycan, tarihi süreçte büyük hadiseler sahne olan bir ülkedir. Yakın Doğu'da rekabet ve mücadele eden siyasi büyük kuvvetler ya burada karşılaşmışlar ya da buradan taşarak etrafa yayılmışlardır. Eski Medya ile Asur-Babil mücadelesi, İran Akamenid İmparatorluğu ile Antik Yunanistan ve Makedonyalıların, Parthalarla Romalıların, daha sonra da Sasani'lerle Bizanslıların mücadeleleri buralarda cereyan etmiştir. Kuzey Kafkasya çöllerinden akıp gelen İskitler, Hunlar ve Hazarlarla Yakın Doğu İlleri arasında mücadeleler burada olmuştur¹. Türklerin bu topraklara gelişleri, Saka-İskit (MÖ.III.yy.) dönemiyle başlayıp, Oğuz Türklerinin kitleler halinde gelişleriyle devam etmiştir. MS.642 yılında Arapların fethi sonucunda din olarak İslamiyet'i seçen Azerbaycan Türkleri, bu tarihten sonra Selçuklular, İldenizliler, İlhanlılar, Safeviler, Avşar ve Kaçarlar gibi çeşitli devletlerin hakimiyetinde yaşamışlardır². Petrolün kullanılmaya başlanması ve Bakü'de bulunan zengin petrol yataklarının keşfine paralel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan toprakları, Ruslar tarafından aşamalı olarak işgal edilmiştir.

Rusya ve İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençayı anlaşması ile ise Aras'ın kuzeyinde kalan Revan (Erivan), Nahçıvan ve Gence Ruslar'a, Aras nehrinin güneyinde kalan ve Azerbaycan topraklarının 2/3'sini oluşturan bölge ise İran'a bırakılmıştır. 1813-1828 yıllarına kadar 410 bin km² yüzölçümüne sahip olan Azerbaycan, topraklarının 280 bin km² olan Güney Azerbaycan İran'ın, 130 bin km² olan Kuzey Azerbaycan ise Rusya'nın eline geçti.

1917 Bolşevik ihtilalinde Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra, Azerbaycan toraklarından 9 bin km²'sini Ermenistan'a, 7 bin km²'lik alan sahip olan Derbent Hanlığı ise Rusya'ya verildi. 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti" Türkiye tarafından derhal tanınmış; ancak ülkenin 27-28 Nisan 1920 gecesi Ruslar tarafından işgali ile tarihe mal olmuştur. Toplam 23 aylık bir ömre sahip olan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti"nin yüzölçümü ise 114 bin km² olmuştur.

1 M. Z. Bunyadov – Y. B. Yusufov, *Azerbaycan Tarihi*, C.1, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1994, s.640-655; Oder Kerim, *Azerbaycan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1982, s.26.

2 Bunyadov– Yusufov, s.401; Yüksel Özgür, *Türkiye ve Türk Dünyası*, Harp Akademileri Basımevi, 1997, İstanbul, s.169.

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra da sürekli toprak kaybetmiş; Stalin döneminde yapılan düzenlemeler sonucu Zengezur, Dereleyez ve Dilican'dan oluşan toplam 10.9 bin km² arazi Ermenistan'a verilmek suretiyle, Nahçıvan Azerbaycan'dan koparılmıştır. Aslında bu tasarruf ile Türkiye ile genel Türkistan coğrafyasının toprak bağlantısı koparılarak asıl amaca ulaşılmaq istenmiştir. Öte yandan 9.5 bin km²'lik alana sahip olan Borçalı bölgesi ise Gürcistan'a verilmiştir.

Rusya tarafından her fırsatta geliştirilip, batı tarafından destek gören Ermenistan, Azerbaycan ve Türkistan Türklüğü ile Türkiye Türklüğünü birbirinden esaslı biçimde ayırma projesinin baş aktörü olmuştur. Bu anlayış paralelinde Ermenistan, hep desteklenmiş; bu çerçevede Nahçıvan ve dolayısıyla Türkiye ile Azerbaycan'ın kara bağlantısı kesintiye uğratılmak üzere Zengezur bölgesi Ermenistan'a bırakılmıştır.

1922-23 yıllarında ise Kirov tarafından Göyçe bölgesi ve Nahçıvan'ın bir kısmı; 1929'da Alihaydar Karayev tarafından Kazak'dan bir kısmı, cebayıl kasabasından Nüvedî, Ernezir ve Tuğud köyleri; 1946'da Mircefer Bağirov tarafından bir miktar orman arazisi, 1969'da Veli Ahundoz tarafından Tovuz bölgesi arazisinden, 1984'de ise Kamran Bağirov tarafından Kazak bölgesinden bir miktar arazi Ermenilere verilmiştir³. 1988'de Azerbaycan 86.6 bin km² yüzölçümüne sahipti.

Ermenistan'ın Karabağı İşgali

Kafkasya'nın dünya güç mücadeleleri bakımından taşıdığı jeo-stratejik ve zengin petrol ve doğal gaz yatakları açısından taşıdığı jeo-ekonomik önem arz etmektedir.

Stratejik önemi yüksek bulunan Dağlık Karabağ ise, Azerbaycan toprağı olduğu halde, önce yönlendirilen göçlerle kademeli olarak buradaki Ermeni nüfusu artırılmış, akabinde "özerk cumhuriyet" statüsüne kavuşturulmuştur.

Azerbaycan ve Ermenistan, Sovyet ittifakı içerisinde yer alırken Ermenistan Azerbaycan'a askeri müdahalede bulundu. 1988'de tırmanmaya başlayan Karabağ sorunu 1992'de genel savaşa dönüştü.

Sonuçta, 1988 yılında başlayan Dağlık Karabağ eksenli çatışmalar sürecinde, Rusya'nın aktif desteğı ve katılımı ile Azerbaycan topraklarının beşte biri Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Yine çoğunluğu Azerbaycan'lı olan bir milyon kişi bu savaş sonucu göç ederek sığınmacı durumuna düştü. Mayıs-1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes imzalandı .

Nisan-1997'de Dağlık Karabağ'da tekrar çatışmalar yaşanmıştır. AGİK Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Türkiye bu bölge için yeni bir barış planı yapmışlarsa da kesin bir çözüme varılamamıştır⁴.

³ *Herbi And Gazeti*, 1-15 April 2003, s.4.

⁴ Blank Stephen, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdleri*, İlkbahar 1998, S.13, s.3.

Kaybedilen Ekonomik İmkanlar

Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci ve bağımsızlığın ilk yılları oldukça sancılı geçti. Ülke daha SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988 yılından itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kaldı. 1992 yılında Karabağ sorunu nedeni ile başlayan Azerbaycan-Ermenistan savaşı sırasında, Azerbaycan iç siyasi çekişmelerin de etkisiyle, 1992-1993 yıllarında, ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar Dağlık Karabağ'da dahil olmak üzere topraklarının 13.110 km²'sini yani yaklaşık % 20'sini kaybetti. İşgal altında kalan yerler; Dağlık Karabağ (Hankendi, Hocalı, Esgeran, Hocavend, Ağdere ve Habrut)'un yanı sıra, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Qubadlı, ve Zengilan'dır⁵.

SSCB döneminde, merkezi planlama stratejileri çerçevesinde, Azerbaycan bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüştür. 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini kaybeden ülkenin sebze, meyve ve üzüm yetiştirmeye elverişli tarımsal alanları da elden çıkmış ve bu ürünlerin üretiminde büyük ölçüde düşüş meydana gelmiştir. Tarım alanlarının Ermenistan'ın eline geçmesi ile birlikte sebze üretimi yarıya inmiş, üzüm üretimi ve şarap ihracatı önemli ölçüde azalmıştır. 117 üzüm işleme fabrikasından çoğu üretim dışı hale gelmiştir⁶.

Ermeniler tarafından işgal edilen arazilerin büyük kısmı verimli tarım alanlarıdır. Örneğin, Fuzuli yöresinde yıllık 100.000 ton üzüm üretilmekteydi. Zangilan şehri üç üzüm işleme fabrikası ve 3000 hektar üzüm bağına sahipti. Ağdam pamuğu, Gubadli ise hayvancılığı ile meşhur bölgelerdi. Ermeni işgali nedeniyle bu bölgeden göç edilmek durumunda kalındığında, yaklaşık 145.000 büyükbaş hayvan da yörede bırakıldı.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi, bölgeden bir milyondan çok insanı göçe mecbur etmiştir. Ermenistan'ın tecavüzü neticesinde zarara uğrayan 27 il ve ilçe (rayon) toplam 22.7 bin km²'dir. Dağlık Karabağ'la birlikte Nahçıvan'ın da sınır bölgeleri tesir altında kalmıştır. 17.1 bin km²'lik (Azerbaycan arazisinin %20'si) alan ise halen Ermenistan'ın işgali altındadır. İşgal edilen arazide 800'den çok yerleşim alanı, 1.3 milyon hektar tarım arazisi, 600 bin büyük ve küçükbaş hayvan, 7000 tarım işletmesi, 850 eğitim kurumu, 650 sağlık merkezi, 120 bin ikamet yeri terk edilmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan aynı zamanda zengin doğal kaynaklardan, özellikle 39.6 bin ton rezerve sahip olan 3 altın madeni yatağından, 4 civa ve antimonyon yatağından mahrum kalmıştır. Ermenistan ile savaş sonucunda ise, Azerbaycan'ın 25 ile 50 milyar \$ arasında kayba uğradığı şeklinde hesaplamalar yapılmaktadır⁷.

⁵ *Herbi And Gazeti*, 1-15 April 2003, s.4.

⁶ <http://www.bakubusiness.com/ekonomik.htm>, 4.4.2003.

⁷ *Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat 2002*, Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnkişaf Programı, 2002, s.59; Nadirov, s.2; Azer Emiraslanov, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", *Meşveret*, No:7(43), Oktyabr 2001, ss.63.

Ermeni İşgalinin Ekonomiye Etkisi

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın bağımsızlığını ebedileştirmesi için, önünde çözmesi gereken önemli sorunlar vardı. Zira 20. yüzyılın 80'li yılların sonlarında Azerbaycan halkı önemli bir bunalıma girmiş; yönetim zaafı, kanuni düzendeki aksamalar, etnik bağlamda ayrımcı oluşumlar ve halkın emeği ile kazanılan iktisadi ve entellektüel potansiyeli gelişim yerine azalma sürecine girmişti. Bütün bu problemleri çözebilmek için, kendi içinde tutarlı ve çok yönlü iç ve dış siyasetin hazırlanması ve uygulanması, ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entellektüel potansiyelinden, sosyal ve siyasal enerjisinde verimli şekilde istifade edilmesi gerekiyordu⁸.

Ne var ki, Azerbaycan'da çözülmesi gereken problemler açısından önemli adımlar atılmayınca, 1990'lı yılların başı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar oldu.

Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili ülkede büyük ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Ekonomide yüksek oranda işsizlik ve hiper-enflasyon sürecine girilmiştir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam, iktisadi büyümeye, özellikle sanayi ve tarım gibi önemli alanların gelişmesine engel olmuştur.

Üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması ekonomik buhranın ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına neden oldu.

Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının yüzde 20'si işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılmaması gibi olumsuzluklar Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemişti⁹.

1991-1994 yılları bağımsızlığın ardından bütün problemlerle yüzyüze kaldığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının yaşandığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi suistimallerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçişe ilişkin tam bir stratejinin belirlenmemiş olması nedeniyle, bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışan ekonomik kararlar birbiri ile uzlaşmayan bir karakter taşımıştır.

1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi hasılatı %45 azalma göstermiştir. Sonuçta halkın geçim standardı 3,6 defa reel ortalama ücret seviyesi ise %80 azalmıştır. Aynı dönemde

⁸ Heyder Eliyev, "Azerbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin Onuncu İldönümü Haqqında", *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin 20 Mart 2001 Tarihli Fərmanı*, Bakı, 20 Mart 2001; Settar Seferov, "Evezsiz Milli Sərvətimiz: Müstəqillik", *İqtisadiyyat və Audit Dərgisi*, No: 10, Ekim-2001, ss.5-6.

⁹ Sinan Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf, 13.03.2003

uygulanan yanlış iktisat politikası bankacılık-finans sisteminde ve dış ticarete ciddi problemler yaratmıştır¹⁰.

Ekonomide olumsuz gidişte en keskin hal ise 1992'de ortaya çıktı. 1992-94 yıllarında GSMH iki kattan daha çok azalarak 1991 yılının %48'i oranında gerçekleşti¹¹. 1990-94 döneminde GSMH her yıl ortalama %13-20 azalarak 1994 yılında 1629.3 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, dönüşüm sürecinin ilk yıllarında Ermenistan ile yaşanan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının kullanılmaması gibi politik ve askeri sorunlar ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemiş, 1992-94 yılları arasında enflasyon 4 haneli rakamlara yükselmiştir.

Ekonomik buhran, üretimin hızla azalmasına, üretimin azalması ise mal arzının azalmasına, fiyatların artmasına ayrıca devlet bütçesinin önemli açıklar vermesine neden oldu.

Vergi tahsil sistemindeki eksikler, vergi oranlarının enflasyon dolayısıyla erzyona uğraması gibi nedenlerle devlet bütçesindeki gelir kalemleri keskin şekilde azaldı.

Devlet müesseselerine ve tarım sektörüne verilen büyük miktardaki kredilerin verimsiz ve denetimsiz kullanımı ekonomik durumu daha da gerginleştirdi.

Bu dönemde dış ticarete ilişkin veriler de gittikçe olumsuz bir boyut kazanmaya, ödemeler bilançosunda açıklar gittikçe artmaya başladı.

Ekonomik bunalımın acı neticelerinden bir diğeri ise, milli paranın değer kaybı şeklinde ortaya çıktı.

Fiyatlar Genel Düzeyine Etkisi: Enflasyon oranı, IMF ile birlikte hazırlanan kalkınma programlarının ilki ile başlayan sıkı para politikası uygulamaları sonucu 1996'da %19.8'e, 1997'de 3.6'ya ve %1998'de %-0.8'e, 1999'da %-8.6'ya gerilemiştir¹². Dolayısıyla hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir. 1997 yılında, istikrar programının uygulanmaya başlanmasından sonra yaklaşık on yıllık bir sürenin ardından enflasyon oranı tek haneye düşmüştür. 1998 ve 1999 yıllarında fiyatlarda önemli düşüşler yaşanmıştır. Açık bir ekonomiye sahip Azerbaycan, ulusal parasının başlıca ticaret ortaklarının ulusal paraları karşısında değer kazanması neticesinde ithalat maliyetlerindeki düşüşten yararlanmıştır. 1999 yılında fiyatlarda ortalama %8,5 düşüş olmuştur¹³.

¹⁰ Rasim Hesenov, "Azerbaycanın İktisadi İnkişaf Paradigması ve İktisadi Tehlikesizlik Konseptininin Seçimi", *Meşveret Bülteni*, No:7(43), Bakı, Oktyabr-2001, s.9.

¹¹ Asef Nadirov, "İktisadiyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", *Azerbaycan*, 15 Sentyabr 2001, s.2.

¹² "Azerbaycan Respublikasının Sosial-İktisadi Veziyyeti", *Milli Bank İllik Hesabat-2000*, Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı, 2001, s.8.

¹³ <http://www.bakubusiness.com/ekonomik.htm>. 12.03.2003

Ülkenin ekonomik gelişim sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir nokta, sözkonusu bu değişim ve kalkınma; topraklarının %20'sinin Ermenistan işgali altında olduğu, dolayısıyla üretim potansiyelinin çok büyük bir bölümünden (1/5) mahrum olduğu, 300 bin iş yerini kaybettiği ve bu topraklarda daha önce yaşayan halkın (nüfusun yaklaşık %12'si) göç etmek mecburiyetinde kaldığı son derece güç şartlarda elde edilmiştir:

İstihdama Etkisi: Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi sonucu, yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşı -nüfusun %12'si- işgal edilen toprakları terk etmek zorunda kaldı. İşgal edilen topraklardan bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması, ülkede istihdam problemini artırıcı önemli bir etkidir¹⁴.

Bütçeye Etkisi: 1991-94 yılları arasında Ermenistan ile yaşanan savaşın kamu maliyesi üzerinde yarattığı olumsuzluğu tablodan görmek mümkündür. Bu dönemde kamu harcamalarının GSMH'ya oranı % 55'e, kamu finansman açıklarının GSMH'ya oranı % 15'lere kadar yükselmiştir.

Üretime Etkisi: SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Hammadde, yarı-mamul, teçhizat-ekipman, pazar, finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle bir çok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuştur. Eski SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok çöküşler yaşanmıştır. Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu ise, ülke sanayii için gereken ara mallarının ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir.

Kelbecer ve Zengilan arazilerinde yeralan altın yataklarının Ermeniler tarafından sağlıksız bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yatakların hammaddesi Ermenistan'daki Ararat altın fabrikasına taşınmaktadır. Bu hammadde külçe haline getirilerek Rusya ve diğer devletlere satılmaktadır. Ermenistan'ın altın madeninden elde ettiği gelirinin Ermenistan bütçesinin yaklaşık %51'ini teşkil ettiği ifade edilmektedir¹⁵.

Ermeniler tarafından işgal edilen arazilerde narkotik bitkiler yetiştirilmekte ve ürünlerinin gizli yollarla İran Rusya ve diğer ülkelere taşınmaktadır. Fuzuli bölgesindeki Horadiz kasabasından Ordubad bölgesine kadar uzanan 128 km mesafede uzanan Azerbaycan'ın devlet sınırlarının Ermeniler nezaret ettiğinden

¹⁴“Investment Possibilities of Azerbaijan”, *Ekspert*, No.7-8, 2001, s.20; Azer Mehdiyev, “Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasyonunun Reallıkları”, *Ekspert*, No.7-8, 2001, s.26.

¹⁵ Tebriz Vefalı, “Qarabağın İqtisadiyatımızda İzi”, *Herbi And Gazeti*, 1-15 Aprel 2003, s.3.

dolayı narkotik maddelerin mübadelesi, kaçakçılık ve yerüstü servetlerin İran'a taşınması daha da artmıştır¹⁶.

Çevreye Zararlı Dışsallık Olarak Etkisi: Kür ırmağının Ermenistan tarafından sorumsuzca kirletilmesi gerek Azerbaycan gerekse Hazar için acil olarak tedbir bekleyen bir problem olarak gözükmektedir¹⁷.

Turizm Sektörüne Etkisi: Öte andan Azerbaycan'ın turizm açısından en elverişli bölgesi olan Karabağ'ın işgal altında olması, turizm sektörü açısından en önemli kayıpların başında gelmektedir. Karabağ'daki turizmi olumsuz etkileyecek şekilde Ermeniler tarafından bölgenin ekolojik dengesine önemli zararlar vermektedirler¹⁸.

Azerbaycan'da iç turizm açısından gelir düzeyini düşük olması, dış turizm açısından ise, ülkenin yurt dışında tanıtımının yeterli olmaması aksine Karabağ problemi nedeniyle Ermenistan ile arasındaki uyumsuzluğun tehlikeli bir bölge gibi algılanması önemli etkenlerdir.

Uluslararası Ekonomik İlişkilere Etkisi: Ermenistan ile yapılan savaş sadece Azerbaycan'ın ekonomik dönüşüm sürecini etkilemekle kalmamış, söz konusu savaşın etkisinde şekillenen uluslararası ilişkiler de ekonomik dönüşüm süreci üzerinde etkili olmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı haklı davasında verdiği mücadelede de bu etki kendini göstermektedir.

Söz konusu etki Azerbaycan'ın petrol yataklarının işlenmesine ilişkin yaptığı anlaşmalara da yansdığı görülmektedir. Lenkeran ve Talış petrol yataklarının işlenmesine ilişkin yapılan anlaşmada bu durum kendini açıkça göstermektedir:

13 Ocak 1997 tarihinde Paris'te Aliyev ve Şirak'ın da katılımı ile Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan ve Bakü Arhipelağı'nın güneyinde yer alan "Lenkeran" ve "Talış" yataklarının araştırılması, işlenmesi ve hasılanın bölüşülmesi ile ilgili olarak SOCAR ile Fransa'nın "Elf-Aquitaine" ve "Total" şirketleri arasında anlaşma imzalandı. 25 yıllık süreyi kapsayan bu anlaşmada pay sahibi belli olmayan %25'lik kısım daha sonra yapılan görüşmelerle Almanya'nın "Deminex" ve İran'ın OIEC ve Belçika'nın "Petrofina" şirketlerine verilmiştir¹⁹.

Katılım aşağıdaki gibidir: Fransız Elf Petroleum Azerbaijan B.V. %40, Fransız Total Exploration & Production %10, Azerbaycan SOCAR %25, Alman Deminex Azerbaijan Petroleum GmbH %10, Belçikalı Fina Oil Gas S.A. %5, İran Oil Industries Engineering and Construction %10.

¹⁶ Vefalı, s.3.

¹⁷ *Etraf Muhitin Mühafizesi Üzre Milli Fealiyyet Planı*, Devlet Ekologiya ve Tebietden İstifadeye Nezaret Komitesi, Bakı, 1998, s.28.

¹⁸ R. Abbasov, "Azerbaycan Turizm Üçüm Ehemmiyetli Bölgedir", *Herbi And Gazeti*, 1-15 Aprel, 2003, s.2.

¹⁹ *Azerbaijan International Magazine*, Summer 1998, s.85; Nebi Nebiyav, *İktisadiyyat Cemiyeti ve Ekoloji Muhiti*, Ağrıdağ Neşriyyatı, Bakı, 2000, s.250.

Fransız şirketlerinde yapılan anlaşma ile %50 oranında bir pay verilmesinde, Azerbaycan tarafından, Ermeni yanlısı dış politika uygulayan Fransa'nın politika değişikliğinin sağlanması amaçlanmıştır²⁰.

Sonuç

Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait olan toprakları işgal etmesi ile, Azerbaycan hem çok önemli ekonomik kaynaklarından yoksun kalmış, hem de çok önemli ekonomik zarara uğramış ve uğramaktadır. Bu durum geçiş sürecini yaşamak olan Azerbaycan açısından en önemli problemlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla Ermeni işgaline maruz kalan toprakların yeniden ülkenin kontrolüne geçmesi sağlanarak, ekonomik zarara uğramanın önünün alınması hem de kalkınmanın ivme kazanabilmesi için işgal altındaki topraklardaki ekonomik kaynakların kullanımına yeniden kavuşulması gerekmektedir.

Problemin çözümünü Mayıs-1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkesten sonra Azerbaycan diplomatik yollarla ve barışçıl bir ortamda sağlamaya çalışan Azerbaycan'ın yanısıra, problemin doğrudan taraflarından olan Ermenistan'ın yanısıra bölge ülkeleri ve uluslararası etkinliğe sahip olan önemli ülkelerin problemin çözümünde müdahil oldukları görülmektedir.

AGİK Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Türkiye bu bölge için yeni bir barış planı yapmışlarsa da kesin bir çözüme varılamamıştır²¹.

Karabağ sorununun çözümü konusunda ABD tarafından önerilen toprak değişim planı yıllardır gündemdedir. Bu plan Karabağ'ın bağımsızlığının Azerbaycan tarafından kabul edilmesini, Karabağ ve Ermenistan arasında kalan Azeri toprakları üzerinde bulunan Laçın koridorunun Ermenistan'a verilmesini, bunun karşılığında da, Nahçıvan ve Azerbaycan'ın birbirine bağlanmasını sağlayacak şekilde, Nahçıvan bölgesi ile Azerbaycan arasında kalan Zengezur bölgesinin Azerbaycan'a kalmasını öngörüyor. ABD'nin, bu öneriyi kabul etmesi durumunda Ermenistan'a 3 milyar dolar yatırım yapma vaadi söz konusudur. Planın uygulanmasının Azerbaycan ve Türkiye arasında doğrudan bir koridor açacak olmasıyla Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının sarsılacağı düşüncesi nedeniyle, öneri Rusya tarafından desteklenmemektedir.

Karabağ sorununun çözümünde doğrudan etkili olması bakımından Rusya baskın durumdadır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'a silah vermesi ve aralarında karşılıklı savunma anlaşması imzalamaları Azerbaycan'a baskı oluşturma amacını gütmektedir²².

²⁰ *Azerbaycan Gazetesi*, 23 Ocak 1997.

²¹ Stephen Blank, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdüleri*, İlkbahar 1998, S.13, s.3.

²² Ariel Cohen, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", *The Heritage Foundation*, January-1996.

Rusya'da neo-emperyalist eğilimde olanlar, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının ve Ermenistan'la çatışmasının Rusya'nın çıkar çevresinde kalmasını istemektedirler.

Rusya ile İran'ın Ermenistan'da çıkarları uzlaşmaktadır. Bu ülke Rusya için Kafkasya'da geleneksel Ortodoks müttefikidir. İran'la Erivan'ı tarihi jeopolitik bağlar bağlamaktadır. İran'la Türkiye arasında olan geleneksel rekabet zemininde İran, Ermenistan'ın çıkarlarını ve Dağlık Karabağ'a özel statü verilmesini aktif bir şekilde kabul etmektedir. İran Ermenistan'a fazla miktarda asker-siyasi-ekonomik destek vermiştir²³.

Azerbaycan'ın petrol gelirleri ile silah alımına yöneleceğinden endişe eden Ermenistan, Rusya ve İran ile işbirliği içinde bulunmaktadır. Ayrıca boru hatları ile ilgili gelişmeler bağlamında, Ermenistan'a işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi için Rusya'nın baskı yapacağından da endişe etmektedir. Böylece temel sorunu izolasyonizm olan Ermenistan'ın bu durumunun kısa sürede değişmesi mümkün gözükmemektedir²⁴.

Azerbaycan-Ermenistan sınırında, Ermeni askeri güçleri tarafından zaman zaman ateşkesi bozucu girişimlerde de bulunmaktadır.

Ayrıca Ermenistan'ın, Nahçıvan üzerinde de hak talebi olduğu bilinmektedir. Ancak, Ermenistan Nahçıvan'a saldırdığı takdirde, Moskova ve Gümrü antlaşmaları uyarınca Türkiye'yi karşısında bulacağını bilinci içerisinde, şimdilik buna cesaret edememektedir²⁵.

Türkiye de Azerbaycan gibi barışçıl yollarla problemin çözümünü istemekte ve uluslararası arenada bazı girişimlerde bulunmaktadır.

Problemin çözüme kavuşturularak ekonomik zararı minimum kılmak ve gerekli ekonomik kaynaklara yeniden kavuşmak için gerekli girişimlerin alanının ve etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Ariel Cohen, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", *The Heritage Foundation*, January-1996.

Asef Nadirov, "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", *Azerbaycan*, 15 Sentyabr 2001, s.2.

Azer Emiraslanov, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", *Meşveret*, No:7(43), Oktyabr 2001, ss.63.

Azer Mehdiyev, "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Ekspert*, No.7-8, 2001, s.26.

Azerbaijan International Magazine, Summer 1998, s.85.

²³ Blank, s.5.

²⁴ "Focus:Armenia", *Business Central Europe Magazine*, December-1995, s.48.

²⁵ Kürşat Karacabey, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği", *Türkistan Bülteni*, S.099, 12 Şubat 2000.

- Azerbaycan Gazetesi*, 23 Ocak 1997.
- Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat 2002*, Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnkişaf Programı, 2002, s.59.
- Blank Stephen, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdleri*, İlbahar 1998, S.13, s.3.
- Etraf Muhitin Mühafizesi Üzre Milli Fealiyyet Planı*, Dövlət Ekologiya ve Tebietden İstifadeye Nezaret Komitesi, Bakı, 1998, s.28.
- Herbi And Gazeti*, 1-15 Aprel 2003, s.4.
- Heyder Eliyev, "Azerbaycan Respublikasının Dövlət Müsteqilliyinin Onuncu İldönümü Haqqında", *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin 20 Mart 2001 Tarihli Fermanı*, Bakı, 20 Mart 2001.
- <http://www.bakubusiness.com/ekonomik.htm>, 4.4.2003.
- Kürşat Karacabey, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği", *Türkistan Bülteni*, S.099, 12 Şubat 2000.
- M. Z. Bunyadov – Y. B. Yusufov, *Azerbaycan Tarihi*, C.1, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1994.
- Nebi Nebiyav, *İqtisadiyyat Cemiyet ve Ekoloji Muhiti*, Ağrıdağ Neşriyyatı, Bakı, 2000.
- Oder Kerim, *Azerbaycan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1982.
- R. Abbasov, "Azerbaycan Turizm Üçüm Ehemmiyetli Bölgedir", *Herbi And Gazeti*, 1-15 Aprel, 2003, s.2.
- Rasim Hesenov, "Azerbaycanın İqtisadi İnkişaf Paradigması ve İqtisadi Tehlukesizlik Konsepsiyasının Seçimi", *Meşveret Büllteni*, No:7(43), Bakı, Oktyabr-2001, s.9.
- Settar Seferov, "Evezsiz Milli Servetimiz: Müsteqillik", *İqtisadiyyat ve Audit Dergisi*, No: 10, Ekim-2001, ss.5-6.
- Sinan Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf. 13.03.2003
- Stephen Blank, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdleri*, İlbahar 1998, S.13, s.3.
- Tebriiz Vefalı, "Qarabağın İqtisadiyyatımızda İzi", *Herbi And Gazeti*, 1-15 Aprel 2003, s.3.
- Yüksel Özgür, *Türkiye ve Türk Dünyası*, Harp Akademileri Basımevi, 1997, İstanbul.
- "Focus:Armenia", *Business Central Europe Magazine*, December-1995, s.48.
- "Azerbaycan Respublikasının Sosial-İqtisadi Veziiyeti", *Milli Bank İllik Hesabat-2000*, Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı, 2001, s.8.
- "Investment Possibilities of Azerbaijan", *Ekspert*, No.7-8, 2001, s.20.